

A HADIGONDOZÁS ÚTTÖRŐI ÉS ÖNKÉNTES HŐSEI – IFJ. TELEKI SÁNDOR 1915-ÖS HADIGONDOZÁSI MUNKÁJA NAPLÓJA TÜKRÉBEN

Az első világháború időszakában számos, a hadviseléshez köthető hátszágai tevékenységi terület alakult ki, illetve vált professzionálisabbá, modernebbé. Ilyen volt például a propaganda vagy a hadigazdaság, de ide sorolhatjuk a rokkant katonák ellátását szolgáló rendszert is. Ez azonban csak lassan, fokozatosan épült ki, és kezdetben fontos szerep jutott a civilek által létrehozott jótékonyági szervezeteknek és intézményeknek is. A téma kutatása azonban még gyerekcipőben jár.

Tanulmányom az egyik ilyen intézmény vezetésében és működtetésében fontos szerepet vállaló visszavonult politikus, Teleki Sándor,¹ a nagy háború második évében kifejtett munkásságát vizsgálja. Telekinek az első világháború során jelentős szerep jutott a még útját kereső, kialakulatlan hadigondozás terén. Mit csinált pontosan? Milyen keretek között zajlott tevékenysége? Milyen nehézségek adódtak munkája során? Ezekre a kérdésekre keresem a választ.

Ha a hadigondozás első világháborús történetéről szeretnénk információt gyűjteni, átfogó képet kapni, nem vagyunk könnyű helyzetben. Néhány nyomtatásban megjelent korabeli kiadványon² túl a témával foglalkozó egy-két tanulmánnyal találkozhatunk csak,³ de ezeken kívül nagyobb, teljes képet adó mű nem készült a

¹ A naplóbejegyzések átírásánál a jelenleg érvényes nyelvtani szabályokat vettem alapul, a zárójelbe tett évszámok a naplóbejegyzés dátumára utalnak. Teleki András kollégám kutatásban nyújtott segítségét ezúttal is külön köszönöm.

² Klebelsberg Kuno: *A magyar rokkantügy szervezete*. Budapest, 1916; Petri Pál: *A magyar hadigondozás történetének vázlata*. Budapest, 1917; Teleki Pál: *Socialpolitika és hadigondozás. Gyakorlati tapasztalatok alapján*. Budapest, 1918; Ferenczi Imre: *Hadigondozás és szociálpolitika*. Budapest, 1918; Heller Farkas: *Magyarország szociálpolitikája*. Budapest, 1923; Pettkó-Szandner Aladár: *A magyar hadigondozás. Visszapillantás és tájékoztató*. Budapest, 1924; Losonczy István: *A hadigondozás kérdésének megoldása*. Gyula, 1925; Kenyeres György: *Hadigondozás-politika egy évtizeddel a háború után*. Budapest, 1928.

³ A teljesség igénye nélkül: Suba János: *Az Országos Hadigondozó Hivatal. Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)*, 2010. 21. sz. 123–139.; Tóth Orsolya: *Az Országos Hadisegélyező Bizottság. Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 2015. 71–94.; Tóth Orsolya: *A Hadségélyező Hivatal tevékenysége a Hadtörténeti Múzeumban őrzött plakátok tükrében. Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 2011. 167–176.; Rövid áttekintés olvasható a hadigondozás történetéről Sztanó Zsuzsanna és Mihók Sándor tanulmányában: *Hadigondozás Magyarországon az I. világháborút követően. Honvédségi Szemle*, 2014. 3. sz. 132–139.; Szóts Zoltán Oszkár: *Hadiárvak, hadiözvegyek, hadirokkantak: A nagy háború harcéri emberveszteségeinek szociális vonzata. Tempevolgy*, 2014. 4. sz. 75–82.
http://epa.oszk.hu/03000/03099/00024/pdf/EPA03099_tempevolgy_2014_4_075-082.pdf
(Utolsó letöltés ideje: 2018. május 25.)

témában. Ennek oka többek között a forráshiány (mind a minisztériumi iratok, mind a Vöröskereszt korabeli iratai megsemmisültek) és a „kuszaság”, ami az akkori hadigondozást jellemezte. Ennek értelmében rendeletekre, egykori sajtóhírekre lehet hagyatkozni, esetleg – mint esetünkben is – visszaemlékezésekre, valamint más intézmények e témát érintő, kisebb terjedelmű gyűjteményeire, mint például a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár vagy az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) egykori első világháborús gyűjteményére.⁴

Az „átláthatatlanságot” az okozta, hogy voltak olyan ágai a hadigondozásnak, amelyekkel senki, másokkal viszont párhuzamosan többen is foglalkoztak. Ebből a rendezetlenségből kifolyólag – melyet maga Teleki is többször papírra vetett megemlékezésében – a hadigondozásban még 1917-ben sem létezett egységes rendszer. Az egyes szervezetek (katonai és polgári hatóságok, minisztériumok, Országos Hadigondozó Hivatal, társadalmi szervezetek) hatáskörét sem körvonalazták pontosan. Petri Pál véleményére utalva Heller Farkas megjegyezte, hogy az ország teljesen tanácstalanul állt a sebesültek fogadása előtt, emellett a rokkantak ellátásának gyakorlata is csak több év elteltével alakult ki – úgyszólván mindent a háború alatt kellett megteremteni, és a megfelelő szervezetet akkor kellett kiépíteni.⁵

Éppen ezért igen nehéz az első világháborús hadigondozás helyzetéről árnyalt és átfogó képet alkotni. Ehhez segíthet hozzá ifj. Teleki Sándor naplója, a benne olvasható értékes, bennfentes információkkal.

A napló és írója

Teleki Sándor 1914. december 5. és 1918. július 18. között vezette az öt, egyre hosszabb füzetre tagozódó naplóját, amely az OSZK Kézirattárában található.⁶

Rövid életrajzi áttekintés és néhány naplórészlet már megjelent az *ArchívNet* egyik 2016-os számában e sorok írójától.⁷ Emellett Teleki András egy tanulmányban a napló provenienciájával, forrásértékével, a naplóíró személyével, a személyével és munkásságával foglalkozó szakirodalommal, valamint a napló segítségével megrajzolt politikai kapcsolataival foglalkozik részletesen, éppen ezért írásomban nem térek ki ezekre a területekre. Annyit érdemes azonban kiemelni, hogy Teleki Sándor személye nem tartozott a dualista politika élvonalába. Széles látókörű kozmopolitaként tevékenységét inkább a közéleti és jótékonyági szervezetekben fejtette ki.⁸

⁴ Lásd Szóts Zoltán Oszkár: *Az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteménye*. Budapest, 2014.

⁵ Heller Farkas: *Magyarország szociálpolitikája*. Budapest, 1923, 169.

⁶ Jelzete: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 2978.

⁷ Szakács Annamária: „A király meghalt!” – Ifj. Teleki Sándor első világháborús naplója. *ArchívNet*, 2016. 6. sz. <http://archivnet.hu/a-kiraly-meghalt-ifj-teleki-sandor-első-vilaghaborus-naploja> (Utolsó letöltés ideje: 2017. augusztus 1.)

⁸ Teleki András: Széljegyzetek a régi Magyarország utolsó háborújának hátországából – „ifjabbik” Teleki Sándor világháborús naplója. *Tavaszi Szél 2017 / Spring Wide 2017. Tanulmánykötet*.

Naplóbejegyzéseiből nem derül ki pontosan, hogyan került kapcsolatba a hadigondozással, azon belül is a lábadozó sebesülteket elhelyező otthonokkal, a hadifoglyokkal. A témához kapcsolódó első bejegyzését 1914. december 11-én írta.

Ifj. Teleki Sándor első világháborús hadigondozási tevékenysége

Tanulmányomban a naplóiírónak a hadigondozás terén végzett munkássága bemutatása 1915-re korlátozódik. Ennek oka egyrészt az, hogy az 1914-ben írt, e témával kapcsolatos jegyzetek csak decemberre, és ebből kifolyólag csak néhány bejegyzésre korlátozódnak, másrészt terjedelmi korlátok miatt most érdemes kizárólag a – hadigondozás szempontjából is – zavaros 1915-ös évre összpontosítanunk.

Teleki Sándor önkéntes alapon vett részt a sebesült katonák ápolásának megszervezésében. Ebben aktív társa volt felesége, Kende Júlia, aki Szikra álnéven korának kedvelt és meghatározó személyiségének számított az irodalmi életben. Szikra többek között azon dolgozott, hogy a beteg és sebesült katonákat kicseréljék, ugyanis a magyarok nagy része Ausztriában, míg a ciszlajtániai területről származók többsége nálunk került kórházba. A Munkácsi utcai hadikórház 500–560 fős állományából például csak 80–100 volt magyar. (1915. január 10-i naplóbejegyzés.) Telekinének közel 10 hónapnyi munkájába került a csere elintézése (1915. június 25.) Ebben a munkában minden segítséget megkapott Tisza István miniszterelnöktől, aki szintén szívéen viselte az ügyet. Emellett megszervezte, hogy magyarok önkéntes alapon menjenek ki azokhoz a beteg katonákhoz, akik külföldön maradtak.⁹ Ezen felül Teleki grófné, akit naplójában Teleki Sándor Iskának szólít, a Munkácsi utcai hadikórház ételmezési osztályának a vezetője volt. Munkájának elismeréseként a Vöröskereszt II. osztályú tiszteleti jelvényével tüntették ki (1915. augusztus 27.)

Teleki Sándor fő feladata az 1914. szeptember 21-én megalakult *Lábadozó Sebesülteket Elhelyező Bizottság* vezetése volt, melynek az elnöki posztját Josipovich Gézával¹⁰ együtt töltötte be. A bizottság irodáját Budapesten, az Andrassy út 8. szám alatti ház I. emeletén rendezték be. Tisztviselői karral, a többi társadalmi szervezethez hasonlóan, a Lábadozó Sebesülteket Elhelyező Bizottság sem rendelkezett. Csupán tiszteletbeli tisztviselői voltak, ami nehezítette a hatékony munkavégzést. Ezeket a lábadozó otthonokat olyan katonák számára tartották fenn, akiknek az orvosi kezelése már véget ért és további pihenésre, megerősödéssre volt szükségük. Emellett munkaközvetítő és elhelyező hivatalt is működtettek, valamint a polgári életbe visszatért rokkantak gondozására Budapesten és országsszerte rokkantgyámi szervezetet létesítettek. 1915 októberében, egyéves fennállásuk alkalmából részletes, a kiadásokra is kiterő összegző jelentést adtak ki,

Szerkesztette: Dr. Keresztes Gábor. III. kötet. Budapest, 2017, 516–527. http://www.dosz.hu/dokumentumfile/TSZ_Kotet_III_2017.pdf

⁹ *Budapesti Hírlap*, 1915. június 9. 159. sz. 10.

¹⁰ Josipovich Géza (1857–1934) politikus, az Osztrák–Magyar Bank főtanácsosa, horvát-szlavónalmát miniszter.

melynek adatai nagy segítséget nyújtanak a kutatóknak.¹¹ A bizottság ez alatt az egy év alatt ötven lábadozóotthont létesített, az ott ápolt katonák száma meghaladta a nyolcezret. Az oktatási mérleget nézve, ötven előadó tartott háromszáznál több előadást. Kilenc otthonban gyakorlati foglalkoztatást végeztek béna, amputált és hosszabb kezelést igénylő katonák számára. Számos esetben segítettek a katonák családtagjainak is (háromszáznál több esetben jártak el házbér- és fizetéshalasztási ügyekben). Az otthonok vezetése emellett kétszáz hölgy munkáját is igénybe vette, akik nélkül az otthonok működése elképzelhetetlen lett volna. A hivatalt és az otthonokat dr. Dános Árpád¹² és báró Rudnyánszky Sándor¹³ főmegbízott-helyettesek vezették, az orvosi testület vezetője dr. Feleky Hugó¹⁴ egyetemi tanár volt.

Egy félév erejéig Teleki Sándor egy másik hivatal elnöki pozícióját is betöltötte. 1915. március 10-én a Vöröskereszt Egyesület rokkant katonákat és a háborúban elesett harcosok családjaikat segítő bizottság ülésén gróf Apponyi Albert javaslatára végrehajtó bizottságot alakítottak, melynek feladatául a kórházból kikerült és a katonaságtól már elbocsátott rokkantak gondozását és munkaközvetítését tűzték ki célul. Vezérelvük az volt, hogy a rokkantak részére pénzbeli segélynyújtás helyett megélhetést biztosítsanak. Ennek érdekében a társadalom, kiemelten az iparosok és a kereskedők segítségét kérték, hogy pénzbeli adomány helyett munkalehetőséget kínáljanak számukra.¹⁵ Az így megalakult *Rokkant Katonákat Gyámoló és Elhelyező Hivatal* két vezetője gróf Apponyi Albert elnök és ifj. gróf Teleki Sándor ügyvivő alelnök lett.¹⁶ A Hivatal a Csonkított és Béna Katonákat Gondozó Bizottság¹⁷ működését egészítette ki, pontosan összeállítva a katonaságtól elbocsátott rokkantak névjegyzékét. A következő hetek a hivatal felállításával teltek el, működését március 21-én kezdte meg. Irodájuk – a Lábadozó Sebesülteket Elhelyező Bizottsághoz hasonlóan – az Andrassy út 8. szám alatt, a III. emeleten lett berendezve, ahol felvilágosítást is adtak az érdeklődőknek. A hivatal munkaközvetítésénél alapelvnek az számított, hogy lehetőleg mindenkit

¹¹ A jelentés rövid összefoglalóját lehet olvasni a *Budapesti Hírlapban*. (1915. október 10. 282. sz. 18.)

¹² Dános Árpád (1882–1933) bankigazgató, közgazdasági író, egyetemi tanár.

¹³ Rudnyánszky Sándor, a Vöröskereszt főmegbízott-helyettese.

¹⁴ Feleky Hugó (eredeti nevén Füchl Hugó, 1861–1932) urológus, a húgy- és ivarszervek endoszkópiás diagnosztikájának jeles ismerője. Az ő kezdeményezésére alakult a nemi betegeket ingyen kezelő Teleia Egyesület, melynek főorvosa is volt. Szaklapok szerkesztője, cikkei itthon és külföldön is megjelentek. Orvosi eredményeiért 1910-ben nemességet kapott.

¹⁵ *Budapesti Hírlap*, 1915. március 19. 78. sz. 10.

¹⁶ *Pesti Hírlap*, 1915. április 2. 11.

¹⁷ A hadigondozás szervezetében először a Csonkított és Béna Katonákat Gondozó Bizottság alakult meg 1915. február 13-án, majd a Rokkantügyi Hivatal, amely a tevékenységét 1915. szeptember 15-én kezdte meg. 1917. március 8-án a kormány a hadirokkantokról és családtagjaikról, a hadiözvegyekről, hadiárvaokról való gondoskodást nemzeti feladattá nyilvánította, és kimondta, hogy ezt a feladatot az állam az önkormányzati hatóságok és a társadalom közreműködésével köteles teljesíteni. Szakhatóságként az Országos Hadigondozó Hivatalt nevezte meg, amely átvette a Rokkantügyi Hivatal szervezetét és hatáskörét. Suba i. m. 126.

az eredeti foglalkozásában tartsanak meg. (Különösen igaz volt ez a mezőgazdaságban dolgozókra.)¹⁸

A Rokkant Katonákat Gyámolító és Elhelyező Hivatal vezetése során Telekinek egyre többet kellett foglalkoznia a hivatali ügyekkel, egyre több időt töltött az irodában. *„Egész délelőtt tárgyaltam különböző ügyekben a »Rokkant Hivatal«-ban, úgy látszik a háború meghozta a sok rossz között azt is, hogy Beamter módjára délelőtt, délután irodában üljek.”* (1915. május 6.). A munka legnagyobb részét a már meglévő otthonok látogatása, a betegekkel való beszélgetés, az otthonvezetőkkel való kapcsolattartás, valamint a szükséges felszerelések beszerzése tette ki.¹⁹ Emellett rendszeresen járt a Vöröskereszt Dísz téri központjába, megszervezte a munkaközvetítést, valamint tárgyalt a Honvédelmi Minisztériummal, hogy a rokkantak áthelyezését milyen formában vegyék át tőlük. Az Éremkedvelők Egyesülete elnökeként pedig arra is volt ideje, hogy a hadügyminisztériumtól kérje, ha a háború végén hadiemplé-kérmet készítenek, vegyék számba a magyar éremkészítőket is. (1915. július 26.) Emellett fogolytáborokat látogatott, és fogolygyámolító üléseken is részt vett.²⁰

Nagyon sok esetben érződött a fejetlenség, főleg a katonai kórházak adminisztrációjában (például hadifoglyok ügyeinek intézése során), illetve a rendeletek meghozatalában. Nem volt egyszerű a katonasággal való együttműködés sem – Teleki egyenesen a társadalmi munka ellenségének érezte őket. A katonai adminisztráció okozta nehézségek sokszor a rosszakarattal is vegyültek, hol *„kisebb-nagyobb panamácskák játszottak szerepet”*. *„Az amputáltak meggyógyulnak, vagy vesznek, vagy nem vesznek mülábra mértéket róluk; heteken-hónapokon át (van olyan, kit októberben mértek meg s eddig nem kapott mülábat) vár, vár, hiába vár s nem szabadságolják még rövid időre sem, nem hogy superarbitrálnák.”* (1915. április 11.)

Mindezek mellett problémát jelentett az önkéntes ápolónők hiánya is. Fizetett ápolónőből is nagyon kevés volt, az Augustza Barakkban 2400 betegre jutott húszt! (1915. július 18.) A megbeszélések sokszor „csepp a tengerben”-megoldásokat hoztak, melyek eredménye igazából jelentéktelennek nevezhető. Mikor 30 000 – 40 000 tüdőbajosról volt szó, arról beszéltek, hol lehet még néhány száz ágyat felállítani.²¹ A megoldatlan problémák közé tartozott még a ki nem utalványozott segélyeké, vagy éppen a már említett, el nem készülő művégtagoké. A rosszindulatú pletykák is mindennaposnak számítottak, ami természetesen kedvét szegte az önkénteseknek. Teleki Sándort is leterhelte a sok probléma,²² az élelmezést, a kór-

¹⁸ Budapesti Hírlap, 1915. április. 24. 113. sz. 13.

¹⁹ 1915. augusztus 27.: *„Ma újra lepedőkben, pelenkákban tárgyaltam. Ha soká tart a háború, rövidáru kereskedő összes ismereteit elsajátítom.”*

²⁰ Budapesti Hírlap, 1915. március 25. 84. sz. 8.

²¹ 1915. április 10.: *„Ezernyi reumásnál büszkélkedik Klebelsberg, hogy egy pár százat tud megfürösztetni a Lukács-fürdőben!!!”*

²² 1915. április 5.: *„Ha meglesz a béke, hónapokig nem lát Budapest, hónapokig nem akarok más bajáról hallani, hónapokig nem akarok »altruista« lenni. Soha többé nem akarok katonaságról hallani, évekig nem akarok kórház hibáiról beszélni...”*

ház- és betegszállítási ügyeket érintő káosz és fejtelenség.²³ Ez leginkább annak tudható be, hogy a felsőbb hatóságok, a katonaság, a minisztérium önállóan, a másiktól függetlenül intézkedett.

Mindezekkel a problémákkal szembesülve, árnyaltabb képet kapunk azokról az állításokról, információkról, amelyeket a korabeli hadigondozás összefoglalóiban lehet olvasni. Teleki Sándor személy szerint nem volt túl jó véleménnyel Klebelsberg Kunóról. A rokkantügyben való széthúzást leginkább a Tisza-féle Klebelsberg-bizottságban látta. Emellett elismerte, hogy eszes ember, „*de jobban állana rajta a reverenda, mint a jacket, s valószínűleg belül is reverendában van a lelke.*” (1915. június 28.)

Teleki központi fontosságú célnak tekintette a rokkantügyi ellátás állami kézben történő centralizációját. A naplóíró érzése szerint a rokkant katonák ügyéhez kapcsolódó különböző tárgyalásokon leginkább csak eszmecsere zajlott, tényleges eredményt azonban ritkán hoztak, főleg a rokkantügyet jellemző szervezetlenség miatt. Ha mégis jutottak valamire, arra is csak nehezen. Véleménye szerint „*amíg az egészet egy kalap alá nem veszik, amíg áttekintés nem lesz az összes rokkantak számára való különálló mozgalmak és főleg gyűjtés felett, míg ezt mind nem szabályozzák, rendezik, egymás utánba teszik, míg nem látják, hol van a túl sok és a semmi – addig üres szalmacséplés a sok eszmecsere; a kicserélt eszméket addig nincs mihez kötni!*” (1915. június 14.) Éppen ezért mindent megtett annak érdekében, hogy az ügy egy kézben összpontosuljon, és ne társadalmi, hanem állami irányítás alá kerüljön. Igazi hatalom nélkül ugyanis kárhozatra voltak ítélve ezek a szervezetek. Saját szavait idézve, a meg nem szűnő hibák láncolatával szemben teljesen tehetetlenül állt, megkötött kezekkel nézte az ostobaság és a közöny uralmát. Teleki naplófeljegyzéséből úgy tűnik, Tisza is érezte a helyzet tarthatatlanságát.²⁴ 1915. április 14-én Apponyi Albert bizalmas megbeszélésre hívta Bárczy Istvánt, Földes Bélát, Chorin Ferencet, Hegedüs Lórándot, Gelléri Mórt, valamint Telekit.²⁵ Az volt a céljuk, hogy a Rokkantügyi Hivatalhoz hasonló intézmény párhuzamosan ne létesüljön a dolog kárára.

A honvédelmi minisztériummal folytatott rokkantügyi tárgyalások sem kecsegtettek eredménnyel. Az állandó kellemetlenségek közé tartozott Teleki számára

²³ A fejtelenségre egy jó példa, hogy Teleki Sándor a Gyermekbarát Egyesület vezetőjeként hosszú idő óta hat-nyolc mázsá lóhúst kért, amit egy alkalommal megtagadtak tőle. Miután kérvényt írt a városi tanácshoz, amelyben nyolc mázsát kért ismételten, kapott hatvan mázsát. 1915. június 3.: „*Valóságos lángelmével van a városi élmezés vezetve [...]. Ami Budapesten e téren folyik, az páratlan az érleli cikkek történetében.*”

²⁴ 1915. április 11.: „*Tisza azt mondta: Nem tudom, de az bizonyos, hogy az egész élmezést, aztán a betegek, sebesültek gyógyítását, főleg a sebesültek szállítását ki kell a katonaság kezéből venni!*”

²⁵ Bárczy István (1866–1943) Budapest polgármestere (1906–), majd főpolgármestere (1918–). Földes Béla (eredeti nevén Weisz, 1848–1945) közigazdász, a statisztika kiemelkedő alakja. Chorin Ferenc (1842–1925) jogász, üzletember. Egyike a Gyáriparosok Országos Szövetsége megalapítóinak. Hegedüs Lóránd (1872–1943) a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatója, egyetemi tanár, később pénzügyminiszter. Gelléri Mór (eredeti nevén Glück, 1854–1915) közigazdász, a magyar iparfejlesztés kiemelkedő alakja.

Klebelsberg – általa feltételezett – irigykedése és a rokkantak dolgát monopolizáló törekvése. A Rokkant Katonákat Gyámolító és Elhelyező Hivatal elnöki posztján betöltött idő csak még jobban megerősítette Telekit abban a nézetében, hogy a rokkantakat érintő összes ügyet egy kézben kell összefogni, máskülönben a széthúzás megbénítja az eredményes szervezést. (1915. július 5.) Éppen ezért folyamatosan tárgyalt, hogy az állam vegye át a rokkantak elhelyezését. A több hónapnyi munkával eltöltött idő alatt rá kellett jönnie Telekinek, hogy nem tudják olyan sikeresen végezni munkájukat, mint ahogyan azt az elején elképzelte.²⁶ A Rokkant Katonákat Gyámolító és Elhelyező Hivatal éppen ezért nem is működött sokáig. További, magasabb szinten folyó tárgyalások eredményeképpen állami feladatok közé került a hadigondozás (például csonka katonák művértaggal való ellátása, gyógyításuk és esetleges oktatásuk). *„Mint állami hivatal, sokkal kevésbé fog a rokkant élet viszonyaihoz simulni, mint mi tettük volna, s ha a cél el is lesz érve, hogy a rokkantügyet egyesítik, nagy kérdés, hogy így – egy ember kezébe kerülve, nem csupán arra való lesz-e, hogy egy ember nimbuszát emelje csak. Azt a szívet-lelket, mit mi beletettünk, azt az állami adminisztrációval nem lehet elérni. Most már mindegy, s csekélységem búcsút vesz a rokkant kérdéstől, és nagy tehertől, gondtól, nagy munkától szabadul meg. El se képzelhető, mily nehéz önzetlenül jót tenni!!! Most az egész személyzet teljes erővel nekiáll a »Lábadozók« fejlesztéséhez – ott legalább érezzük, hogy használunk.”* (1915. augusztus 6.)

A Hivatal tehát indulása után hat hónappal befejezte működését. 1915. augusztus 6-án Teleki Sándor átadta a hivatalt és a hozzá tartozó feladatokat a Csonkított és Béna Katonákat Gondozó Bizottságnak, mely 1915 szeptemberétől a miniszterelnökség fennhatósága alatt létrehozott Magyar Királyi Rokkantügyi Hivatalként folytatta munkáját. A Rokkantügyi Hivatal ügyvezető alelnöke Klebelsberg Kuno lett. A feladat átadása, a hivatal vezetésének befejezése nagy megkönnyebbülést jelentett Teleki számára. *„Egyúttal megszakadt »rokkant« működésem is; így mint a társadalom minden hatalmát nélkülöző tagja lehetetlen lett volna Klebelsberg kisa-játító és mindent kizárólag saját hatalmi körébe bevonni akaró tendenciájával. Többet láttam az elmúlt hónapokban, mintsem nagy kellemetlenségeknek kitegyem magamat, anélkül, hogy az ideális célunk komolyan használhasson.”* (1915. augusztus 24.) A hivatali munka leadása után így csak a lábadozó sebesülteknek tudta szentelni figyelmét, amely tevékenységéről pontos számadást végzett.²⁷

²⁶ 1915. július 16.: *„A rokkantüggyel elejétől fogva peches voltam, s szerencsének kell minősítenem, ha szép szerével szabadulok olyantól, mit a legodaadóbb buzgósággal, áldozatkész munkával, de nem kellő eredménnyel csinálhattam.”*

²⁷ 1915. augusztus 7-i bejegyzése szerint a 32 otthonban az addig ápolt katonák száma 6501, a betegek aktuális létszáma 1815 volt. Az otthonokban szervezett tanfolyamokon résztvevők száma 900 fő volt. 1915. augusztus 13.: *„A Rokkant Hivatal megszűnt, a munkánk 1900 ágygal (ez naponta változik, néha több van, néha kevesebb) érdekes is, s a Lábadozó hivatalon belül nincs intrika, nincs áskálódás, egész kis dolgokon kívül.”*

Fontos kitérni Telekinek a rokkantak oktatására vonatkozó terveire is. Teleki Sándor életében mindig is meghatározó szerepet játszott a művelődés- és oktatásügy. Számos területén tevékenykedett, a Gyermektanulmányi Társaság elnöke volt, de sokat tett a kézimunka tanrendbe való beépítéséért is. Ezért nem meglepő, hogy különösen érdekelte a rokkant katonák oktatásának megszervezése és kivitelezése is. Tisza Istvánnal már 1914 karácsonyán tárgyalt az amputáltak ipari szakoktatójáról, melynek eredményeként szétküldtek egy statisztikai lapot az aktuális helyzet feltérképezése végett. (1915. 1. füzet, 11. o.) 1915. január végén Telekiben égett a tettvágy, már tanított és dolgoztatott volna, azonban Tisza meg akarta várni a kiküldött kérdőívek eredményét a munka elindításához. Ebben Varga Gyula volt a segítségére. Azonban nem olyan ütemben haladtak a dolgok, ahogyan azt Teleki az elején elképzelte, így az oktatás elkezdése az időben mindig kitolódott. 1915. február 9–13. között Bécsben járt, hogy az ottani rokkant és csonkított katonák tanítását tanulmányozza. *„Délután 1 és ½ órát konferáltam Apponyi Alberttel a rokkantokról, ő is kétségbe van esve, hogy nem történik semmi. »Nem értem Tiszát, hogy mindent ő maga akar elvégezni, ha pedig mégis mást bíz meg maga helyett, olyanokat keres, kiknek aránylag annyi dolguk van, mint neki!« Értve ez esetben Klebelsberget és Varga államtitkárokat!! Bíz az a rokkant ügy nem mozdul, és már egész viccsorozat van, hogy az ügy megrokkant.»* (1915. február 24.)

A korszak jótékonyági szervezeteinek életében fontos szereppel bírtak a karitatív céllal szervezett különböző rendezvények, melyek célja a pénzgyűjtés mellett az adott szervezett munkásságának bemutatása is volt. Telekiék az Uránia Színházban rendeztek előadást 1915. április 10-én, 11-én és 12-én.²⁸ A darab – melyet Teleki Sándorné grófné és dr. Dános Árpád írt *Sursum corda* („Föl a szívekkel!”) címmel – a Vöröskereszt Egyesület és a többi társadalmi intézmény háború óta végzett munkásságát mutatta be. *„Tömött színház előtt Iska felolvasása »mi, kik itthon maradtunk« a nők munkájáról – volt koszorú, virág, tojás!! Utána a mozidarab, melyet Dános Árpád állított össze s csak odabiggyesztette társszerzőnek Iskát, főleg a mi »Lábadozó« otthonaink reklámja volt, csupa ismerős alakkal.»* (1915. április 10.) Az előadás egész jövedelmét a Vöröskereszt lábadozó rokkantjainak és sebesültjeinek szánták. Augusztá főhercegnő mellett a magyar Vöröskereszt elnöksége és központi választmánya testületileg jelent meg. Az est első részében *Mi, akik itthon maradtunk* címmel Teleki grófné olvasta föl a nők munkájáról szóló írását. Ezután Dalnoki Viktor operaénekes és Oláh Lajos tárogatóművész kuruc dalokat adtak elő. Az előadás legnagyobb részét az önkéntesek munkásságáról szóló mozielőadás tette ki. Teleki Sándorné és Dános Árpád egy-egy ezüstkoszorút is kaptak tisztelőiktől. Az előadás nevezetes társaságbeli eseménynek számított, a nézőtér

²⁸ *Budapesti Hírlap*, 1915. április 4. 94. sz. 19.; *Budapesti Hírlap*, 1915. április 9. 98. sz. 14.; *Budapesti Hírlap*, 1915. április 10. 99. sz. 7.; *Budapesti Hírlap*, 1915. április 11. 100. sz. 16.

ott volt a közélet és a társaság elitje.²⁹ Az előadás után Sacelláry „Lábadozó” vacsorát rendezett a háromezredik, 1915. június 2-án pedig Teleki Sándor a négyezredik kezelt sebesült tiszteletére.

Munkájuk során Telekiék kiemelt figyelmet fordítottak az ápolt rokkantak kikapcsolódására, ennek érdekében különböző hajós kirándulásokat is szerveztek. (1915. június 18.) Ezenfelül rendszeresen szerveztek lábadozó otthonokba kabaréműsorokat, illetve koncerteket.

Összegzés

A Rokkant Katonákat Gyámolító és Elhelyező Hivatal, valamint a Lábadozó Sebesülteket Elhelyező Bizottság történetének Teleki Sándor naplója és a sajtóforrások alapján bemutatott részletei rávilágítanak mindazon problémákra, melyekkel egy civil irányítás, de katonai ellenőrzés alatt működő karitatív intézménynek szembe kellett néznie az 1915-ös háborús év során. E források betekintést nyújtanak a rokkantellátás fokozatos állami kézbe vételének folyamatába is.

Teleki Sándor szociális érzékenységét jól példázza az a számos feljegyzett megemlékezés történet, melyek mellett nem tudott elmenni megjegyzés nélkül. A szomorú történetek fájdalmát enyhítette némiképp a társadalom – Teleki szavajárását idézve: a közönség – segítőkészsége, amelyre a bejegyzéseiben többször is felhívja a figyelmet.

Teleki széles látókörű, számos területen jártas, diplomatikus személyisége és töretlen, bár a háború végére kissé alábbhagyó lendülete kulcsfontosságú volt a rokkant katonák és sebesültek lábadozó-otthonainak kialakításában, működtetésében és fenntartásában. A Teleki Sándor gróf munkásságáról alkotott kép egyre teljesebbé válhat a kiadatlan napló feldolgozásának előrehaladtával, valamint az első világháborús rokkantgondozást érintő egyéb kutatások által.

²⁹ Augusztia főhercegnő mellett többek között Csekonics Endre gróf (a Magyar Vöröskereszt Egyesület elnöke), Jósika Samu báró (a király személye körüli miniszter), Hazai Samu báró (honvédelmi miniszter), a Bissingen grófi család, Josipovich Géza titkos tanácsos, Teleki Sándor gróf, Rudnyánszky Sándor báró, Mikes Árminné grófné, Bárczy István polgármester, Hatvány Károly báró, özvegy Bánffy Dezsőné báróné, Lánicz Leó jelentek meg a legelőkelőbb társaság tagjainak sorából.

ANNAMÁRIA SZAKÁCS

**PIONEERS AND VOLUNTEER HEROES IN SERVICE
FOR WAR VICTIMS AND THEIR FAMILIES
– SÁNDOR TELEKI, JR.’S WORK IN 1915 IN THE LIGHT
OF HIS DIARY**

The figure of Sándor Teleki, Jr. is not well-known, although he did significant and decisive deeds in many fields. Pedagogy was a labour of love for him, he developed it as a chairman of the Association of Children’s Studies. He helped the revival of medal and plaque art as the leader of the Hungarian Medal and Plaque Association. As the president of the Hungarian Carpathian Association, he sought to build trails and open shelters for hikers, and disseminate publications that make hiking safer. Apart from his diverse interest, he was the volunteer chairman of the Association of Convalescent and Wounded Soldiers during the First World War. Within the framework of this work, he had to struggle with difficulties day by day. In my study, I examine the first period of emerging military charity from Sándor Teleki, Jr.’s point of view.